

Vývin literatúry v zrkadle literárnych žánrov

Štěpán, L.: *Vývoj žánrového systému polské literatury (od renesance k postmodernismu)*, Brno, LUSK agentura, 2000, 402 s.

Štěpánova publikácia *Vývoj žánrového systému polskej literatury* (habilitačná práca) imponuje šírkou a metodologickou cieľavedomosťou. Jej šírka je daná impozantným materiálovým záberom od renesancie po postmodernu, a metodologická orientácia – jednotnou interpretačnou bázou, ktorá sa v práci realizuje ako postup (metóda) i ako koncepcia uvažovania o literárnej tvorbe, jej podobách, premenách, funkciách a mieste na vývinovej osi žánrových systémov.

Chcem podčiarknúť, že sústredená pozornosť L. Štěpána na genologické otázky vývinu polskej literatúry vtláča práci — aj pri jej enormnej šírke — organickú ucelelosť a metodologickú súvislosť, čo je jej veľkým pozitívom. Väčšina doterajších genologických prác sa príliš koncentrovala na vnútornú štruktúru žánrov, na statický opis genologických prvkov a vlastností; dochádzalo k nezrovnalostiam medzi synchroniou a diachroniou žánrov. Zameranie na vývin ohraničovalo možnosti štruktúry, a zameranie na štruktúru zasa ohraničovalo možnosti vývinovej interpretácie. V Štěpánovej koncepcii konštrukcie a dekonštrukcie žánrov sa naskytá možnosť zladit' vývinové hľadisko so systémovým, resp. prispôbiť štruktúrnemu interpretáciu tomu, čo je potrebné (funkčné) z hľadiska historickej poetiky žánrov.

Isteže, preferovanie vývinových premien žánrov v rámci permanentného procesu konštrukcie a dekonštrukcie prináša aj isté úskalia. Vidím ich v dvoch rovinách: 1. v rovine výberu diel, o ktorých sa v rámci danej vývinovej paradigmy hovorí (v mene nastoleného genologického zámeru sa autor zaoberá len dielami, ktoré mu projektovanú problematiku potvrdzujú) a 2. v rovine hĺbkovej interpretácie žánrov. Tu ide o to, že koncentrácia na vývin oslabuje (resp. znemožňuje) primeranú koncentráciu na štruktúrne otázky žánrov. Vo vývinovom pohľade všetko je zamerané na vývin a otázky týkajúce sa vnútorných vlastností žánrov sa iba letmo alebo len verbálne naznačujú. L. Štěpán sa vo väčšine prípadov snaží tieto dve stránky žánrov zladit', uviesť do vzájomného pomeru, ale v niektorých kapitolách zostáva na úrovni popisného konštatovania. Najlepšie sa mu darí v tých častiach práce, kde sa analytickou problematikou zaoberal už predtým na komplexnejšej materiálovej a interperetačnej báze, ako je to napr. pri hodnotení malých žánrových foriem (epigram, fraška, bájka).

Pravda, rešpektujem fakt, že – ako sa píše v úvode publikácie – Štěpánovi ide o javy vo vývinovom pohybe, o „přestavbu žánrového systému v průběhu dějinného procesu vývoje literatury“ (str. 5), pričom konkrétne literárne diela mu slúžia ako príklad konštrukcie a dekonštrukcie žánrov v tomto pohybe. Preto si všíma výraznejšie etapy a závažnejšie zmeny vnútri systému nie všetkých, ale typických, resp. modelových žánrov a ich foriem. V tom je hlavný prínos Štěpánovej publikácie, totiž v tom, že na príklade najvýraznejších žánrových formácií ukazuje, ako tieto útvary v literárno-historickom procese pôsobia, aké je ich miesto, funkcia a ako ovplyvňujú celkový literárny vývin. Zvykli sme si literárnovedné práce hodnotiť podľa toho, „čo“ obsahujú. L. Štěpán si kladie otázku, „ako“ sa literárny materiál podieľa na formovaní literárneho

prejavu a myslenia o literatúre, a vo väčšine prípadov na ňu odpovedá uspokojivým a fundovaným spôsobom.

Vytýčený cieľ („vývin a premeny žánrového systému poľskej literatúry“) Štěpán sleduje premysleným a postupným spôsobom. Problematiku otvára prehľadom teoretického myslenia o žánroch, prehodnocuje hodnotiace kritériá a prax genologickej výskumnej koncepcie. Z novších teórií bližšie hodnotí iba práce poľských genológov, hoci – pravda – za zmienku by stáli aj práce českých a slovenských genológov, ktorí do tejto problematiky prispeli inštruktívne rozpracovanou teóriou komparatívno-genologickej typológie. Pozitívne hodnotím fakt, že teoretické myslenie Štěpán hodnotí retrospektívne, paralelne s vývinovou líniou druhov a žánrov. Napriek istež rôznorodosti materiálu dosahuje súhrn teoretických reflexií s interpretáciou materiálu, tým i organickú postupnosť a nadväznosť výkladu, ktorý vtláča jeho práci podobu organického celku, hoci v skutočnosti sa v nej mapuje rôznorodý žánrový materiál, fungujúci v rozličných situačných a výrazových kontextoch. Jednotlivé časti práce, ich problémové zameranie a zaradenie do vývinového celku, majú charakter vývinových fáz, utvárajúcich sa na osi systémovej klasifikácie žánrového charakteru kľúčových diel poľskej literatúry. Týmto spôsobom Štěpán vcelku výstižne charakterizuje žánrový systém poľskej renesančnej poézie, premenu malých žánrových foriem na ceste k veršovanej epike, premenu stredovekého žánrového systému, pôsobenie osvietenenských snáh na systém sentimentálnej a preromantickej poézie, ďalej epigramatickú, humoristickú a satirickú tvorbu špecifického poľského pôvodu (figliky) a v súvislosti s nástupom osvietenskej prózy (Krasicki) i žánrové formovanie rozličných foriem historického a spoločenského románu v podaní takých autorov, ako bol Skarbek, Żmichowska, Wirtemberska, Bernatowicz, Rzewuski, Kaczowski a priami predchodcovia realistického románu (Kraszewski, Korzeniowski). Výstižne charakterizuje dekonštrukciu veršovanej epiky na žánre v próze, ktoré predchádzali vznik veľkej románovej tvorby obdobia pozitivismu v dielach Orzeszkowej, Prusa a Sienkiewicza. L. Štěpán správne konštatuje, že východiskom realistickej prózy bola publicistická tvorba (s. 259), o čom svedčí bohatá produkcia publicistických foriem v počiatočnej fáze poľského pozitivistického románu. Autor to dokladá pôsobením publicistických žánrových foriem na románovú tvorbu, takých ako je fejtón, denník, spoločenská kronika, reportáž, epištola a pod. Myslím si však, že napr. fejtón alebo reportáž prenikli do výrazovej štruktúry románu nie pre svoje žánrové pomenovanie, ale preto, že obsahovali výrazové prvky, ktoré vyhovovali snahám pozitivistickej prózy. Slovom, dekonštrukcia, ku ktorej dochádzalo na vývinovej trase k pozitivistickému románu, sa uskutočňovala na úrovni výrazovej štruktúry, a to v priamej súvislosti publicistiky a beletrie. Z toho vznikol najprv osvetovo-výchovný typ pozitivistickej novely a po nej synkretický typ pozitivistického románu (*Bábka*). Až z nich v ďalšej vývinovej fáze sa kreovali veľké beletristické diela, historické romány B. Prusa, H. Sienkiewicza, neskôr i S. Żeromského. Ide o to, že dekonštrukčné zásahy do jestvujúceho žánrového systému boli rôzne. Ich intenzita a formy pôsobnosti sa bohato diferencovali podľa toho, čo sa v danej situácii ukazovalo ako adaptabilné a produktívne. Tu je dôležité rozlíšiť nielen formy, ale aj charakter a mieru dekonštrukcie. Lebo iné formy dekonštrukcie prebiehali vo vývinovom procese pozitivistickej prózy a iné napr. v období modernizmu. Myslím si, že v prípade pozitivistickej prózy možno hovoriť o progresívnej dekonštrukcii, ktorá pôsobila v smere ďalšieho vývinu ako jav afirmatívny a integračný, na-

proti tomu v období *Młodej Polski* evidentne dochádzalo k dekonštrukcii kontroverzného a diferenciacného charakteru, ktorá ďalší vývin daného žánru negovala. Charakter a miera dekonštrukcie zvyčajne sú i signálom, ako a aký vzťah sa vytvára medzi „starým“ a „novým“ žánrovým systémom, čo sa v tomto procese dekonštruuje a čo iba normálne inovuje. To sú však otázky ďalšieho teoretického domýšľania.

U niektorých teoretikov prevláda názor, že genologický výskumný aspekt má zmysel iba pri hodnotení literatúry starších vývinových období, kde vedomie žánrovosti bolo súčasťou kvalitatívnej miery literárnej tvorby. Pozitívne hodnotím fakt, že autor sa smelo pustil aj do žánrov literatúry modernizmu a postmoderny. Práve v týchto vývinových formáciách, v ktorých dochádza k zosilnenej dekonštrukcii – až negácii žánrových foriem, sa otázka žánrov ukazuje ako produktívna a perspektívna. Stáva sa univerzálnou mierou literárnosti.

Trochu osihotene v práci pôsobí XII. kap. *Križe epického básnictví*, v ktorej sa žánrové kritérium vývinu ohraničuje na lineárny opis jednotlivých diel A. Mickiewicza, A. S. Puškina a K. H. Máchu. V tejto kapitole L. Štěpán akoby rezignoval na komplexné hodnotenie žánrových formácií, zameral svoju pozornosť na jednotlivé prejavy žánrovej dekonštrukcie vnútri tvorivej biografie uvedených autorov. Chýba tu výraznejšie podchytenie žánrových súvislostí, ktoré by nastolenej problematike vtláčili komparatívny rozmer.

Podnetným spôsobom v záverečnej kapitole autor charakterizuje tri rozprávačské formy: ruský skaz, poľskú gawędu a českú narandu. Ide o javy, ktoré naznačujú možnosti problémovej interpretácie výrazových vlastností žánrov, foriem ich priameho pôsobenia v oblasti intertextuálnej štylizácie.

Ešte niekoľko poznámok k niektorým formuláciám a termínom. V súvislosti s poľskou renesančnou poéziou azda nemožno tak jednoznačne hovoriť o „potrebě dohnat náskok ostatních evropských literatur“ (str. 175), lebo jednak nevieme, o ktoré ostatné európske literatúry ide a jednak si myslím, že poľská renesančná literatúra (Rej, Kochanowski) vôbec nezaostávala za Európou, naopak v niektorých ukazovateľoch ju predbiehala. Otázka by si žiadala širšie rozvedenie a konkretizáciu. Podobné pochybnosti pociťujem pri formulácii, že Kochanowskému sa „žádnou velkou epopej nepodařilo napsat...“ (str. 67), pretože označenie „velká epopej“ je veľmi relatívne. Jeho *Treny* znamenajú pre ďalší vývin poľskej poézie oveľa viac, ako neviem aká epopeja, nehovoriac o niektorých jeho epických dielach, ako je *Odprawa posłów greckich*, *O śmierci Jana Tarnowskiego*, *Proporzec* a iných.

Taktiež tvrdenie, podľa ktorého pôsobením Kochanowského satirických poém „satira přestávala být žánrem“ (str. 75), by si vyžadovalo podrobnejšiu konkretizáciu. Nejde o to, že prestávala byť žánrom, ale zrejme o to, že v rámci pokračujúcej dekonštrukcie sa modifikovala – prechodne – do inej podoby, aby už na konci baroka a hlavne v osvietenstve opäť rezonovala ako plnohodnotný literárny žáner (regenerovala sa).

Pri niektorých žánroch sa zabúda na ich špecifikáciu a diferenciaciu. Žánre ako selanka, poema, дума a iné nemali stabilnú podobu. Menili sa a diferencovali nielen v diachronickom, ale aj v synchronickom smere. Iná je selanka napr. Szymonowica, podliehajúca zásadám renesančnej poetiky, iná selanka osvietenca Adama Naruszewicza, Trembeckého, alebo básnikov preromantizmu. Vnútorne odlišnosti žánrov toho istého názvu sú veľmi výrazné, napr. pri dume (Karpiński – Niemcewicz – básnici

ukrajinskej školy). Pre tento jav autor použil termín „žánrový posun“ (str. 116), ktorý svedčí, že si túto skutočnosť uvedomoval, ale v snahe o kompaktné zachytenie žánrových blokov ju azda podvedome tlmil, odsúval do úzadia.

Aj tieto moje poznámky, ktoré majú charakter ďalšieho domýšľania nastolených otázok svedčia, že knižná práca Ludvíka Štěpána je mimoriadne podnetná tak v oblasti teoretického uvažovania, ako aj v oblasti výnovej a materiálovej systematiky. Prináša veľa cenných postrehov, smelých a originálnych interpretácií i hodnotiacich úvah. Osobitne chcem vyzdvihnúť jej metodologickú priebojnosť. Na vývin literárnej tvorby autor nazerá ako na stále sa prevrstvujúci dynamický proces zmien žánrov ako typov literárneho výrazu. Stála dynamika a napätie medzi prejavmi konštrukcie a dekonštrukcie žánrov, ktoré sú nosnými piliermi Štěpánových úvah, ukazujú sa pre výskum literárnej tvorby ako veľmi prospešné a produktívne, a Štěpánovi patrí plné uznanie, že ich uviedol do interpretačnej praxe.

Jozef Hvišč

Slovinská tradície a súčasnosť

Kriza revije „Dom in svet“ leta 1937. Zbornik dokumentov. Uredil Marjan Dolgan. Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana 2001.

The Imagination of Terra Incognita. Slovenian Writing 1945-1995. Edited by Aleš Debeljak. White Pine Press, New York 1997.

Zatímco první kniha se týká skoro dávné slovinské minulosti, i když jde o klíčovou věc v slovinském kulturním a politickém životě, kdy se vytvářelo ono proslulé nové štěpení (cleavages), druhá kniha zachycuje to podstatné (alespoň podle Aleše Debeljaka), co formovalo slovinskou literaturu druhé poloviny 20. století a prezentuje tuto produkci navenek v anglických překladech.

Editor první knihy originálním způsobem shromáždil materiály o velké ideové krizi v proslulé slovinské katolické revue *Dom in svet* související s kontemplací Edvarda Kocbeka (1904-1981) *Premišljevanje o Španiji*: jeho kritické poznámky katolického intelektuála k frankistickému puči způsobily rozkol v tehdejší slovinské katolické inteligenci. Pvní část publikace shrnuje svědectví o této krizi z pera France Koblara, Rajka Ložara, Antona Trstenjaka a Tine Debeljaka, druhá část zachycuje počátek krize, třetí obsahuje přímo Kocbekovy úvahy a další polemiky, v čtvrté části polemika kulminuje v názorech řady spisovatelů a kulturních činitelů. Anglické a španělské resumé celou knihu uzavírá. Je to publikace, jejíž obsah budí v českém slavistovi komparatistické úvahy: rozhodně srovnání s českou situací ve 30. letech 20. století a české diskuse o španělské občanské válce by mohlo být objevné právě s ohledem na jinou pozici katolické inteligence a celkově jiné politické zaměření české literatury.

Druhou knihu proniknutou duchem slovinského kosmopolitismu a usilovné světo-
vosti uvádí editorova souborná stať: je to vyhraněný pohled preferující určité tendence. Jako neslovenista nedokážu kompetentně v detailech hodnotit míru reprezentativnosti této stati, ale je zřejmé, že autor měl své oblíbené směry a proudy. První část přináší